

OPERATSION XARAJATLARNING TAHLILI VA AUDIT ORQALI ULARNI
OPTIMALLASHTIRISH MEXANIZMLARI

Axmadjonov Foziljon Komil o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti.

foziljonaxmadjonov2001@mail.ru<https://doi.org/10.5281/zenodo.16690282>

Annotatsiya. Mazkur maqolada tijorat banklari, xususan "O'zmilliybank" AJ misolida operatsion xarajatlarning iqtisodiy mazmuni, ularni tahlil qilish usullari va audit orqali nazorat qilish mexanizmlari keng yoritilgan. Operatsion xarajatlarning samaradorligini baholash, ular tarkibini tahlil qilish va ortiqcha yoki takrorlanuvchi sarf-xarajatlarni aniqlash asosida ularni maqbullashtirish yo'llari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, audit natijalari asosida xarajatlarni optimallashtirishga doir takliflar ishlab chiqilib, ichki nazorat tizimining takomillashtirilgan modeli taklif etilgan. Tadqiqot natijalari operatsion samaradorlikni oshirish va bank faoliyatining barqarorligini ta'minlashda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: operatsion xarajatlar, audit, optimallashtirish, moliyaviy tahlil, tijorat banki, ichki nazorat, xarajatlarni boshqarish, samaradorlik, "O'zmilliybank" AJ, bank auditi.

Kirish. Bugungi kunda bank tizimining samarali faoliyat yuritishi bevosita xarajatlar tuzilmasining maqbulligiga, ularning oqilona boshqarilishiga hamda audit orqali doimiy nazorat ostida bo'lishiga bog'liqdir. Ayniqsa, operatsion xarajatlar — bankning kundalik faoliyati bilan bog'liq bo'lgan, muntazam va barqaror xarakterga ega sarf-xarajatlar sifatida — bank moliyaviy barqarorligining muhim ko'rsatkichlaridan biridir. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, operatsion xarajatlarni tahlil qilish va ularni audit mexanizmlari orqali optimallashtirish, bankning foyda marjasini oshirishda, xarajatlarni qisqartirishda va resurslardan samarali foydalanishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, tijorat banklari, xususan "O'zmilliybank" AJ misolida operatsion xarajatlar auditi va ularni maqbullashtirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqish dolzarb vazifa hisoblanadi.

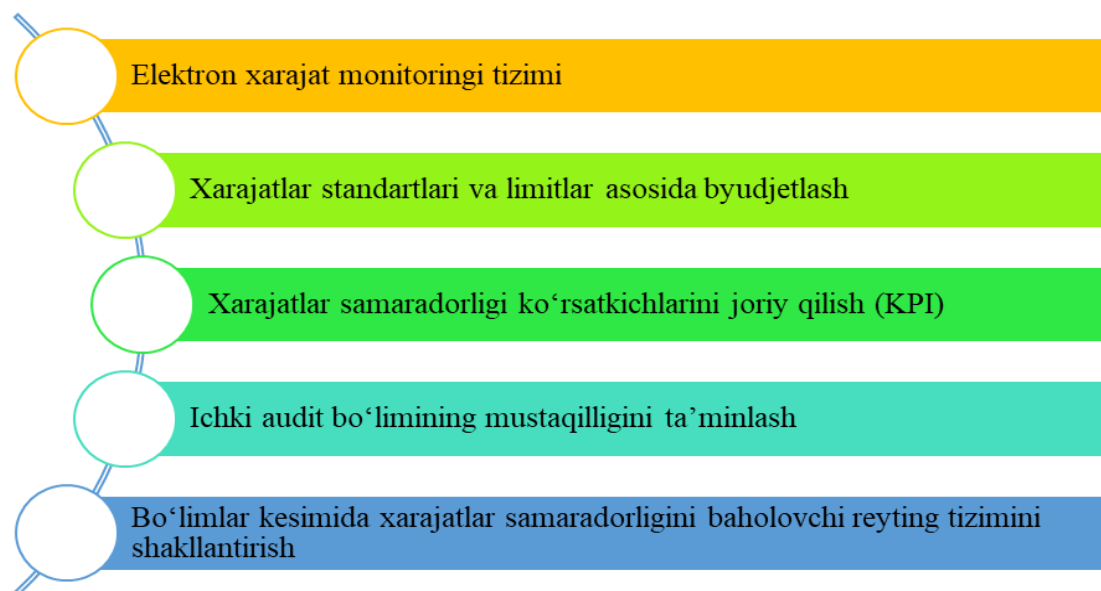
Bank tizimi faoliyatining barqarorligi ko'p jihatdan xarajatlarni boshqarish samaradorligiga bog'liqdir. Xususan, operatsion xarajatlar — bu bankning asosiy faoliyatini yuritishda zarur bo'lgan ish haqi, xizmat ko'rsatish, infratuzilma, texnologik ta'minot kabi doimiy sarflarni o'z ichiga oladi. Ushbu xarajatlar darajasining ortishi foyda marjasiga bevosita salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ham ularni doimiy tahlil qilish, audit tekshiruvlari orqali baholash, va optimallashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biridir.

Operatsion xarajatlarni tahlil qilish orqali ularning qanday yo'nalishlarda, qanday miqdorda va qanday o'zgarishlar bilan shakllanayotganini aniqlash mumkin bo'ladi. Bu yerda gorizontal tahlil (vaqt o'tishi bilan o'zgarishni aniqlash), vertikal tahlil (umumiy xarajatlar tarkibida alohida elementlarning ulushi) va ko'rsatkichlar tahlili (masalan, bitta filialga to'g'ri keladigan xarajat miqdori) kabi usullar qo'llaniladi. Bunday yondashuv nafaqat xarajatlar tuzilmasini chuqur tushunishga, balki moliyaviy resurslardan foydalanishdagi kamchiliklarni aniqlashga xizmat qiladi.

Operatsion xarajatlarning yuqori darajada qolib ketishi ko'pincha samarasiz boshqaruv, keraksiz takroriy xarajatlar, yoki ichki nazorat tizimining sustligi bilan bog'liq bo'ladi. Aynan shu yerda audit muhim vosita sifatida maydonga chiqadi. Audit nafaqat buxgalteriya ma'lumotlarining to'g'riligini tekshiradi, balki xarajatlar samaradorligi, foydasiz yoki ortiqcha xarajatlar mavjudligini aniqlaydi, hamda ularga nisbatan amalga oshirilishi mumkin bo'lgan aniq tavsiyalarni beradi.

Misol tariqasida, "O'zmilliybank" AJda o'tkazilgan audit natijalari shuni ko'rsatadiki, ayrim filiallarda xizmat ko'rsatish bilan bog'liq xarajatlar boshqa hududlarga nisbatan 20–30% yuqori. Bu holat esa IT xizmatlarining takrorlanishi, qo'shimcha xodimlar zaxirasi va samarasiz infratuzilma xarajatlari bilan bog'liq ekani aniqlandi. Audit tavsiyalari asosida bu xarajatlar qayta ko'rib chiqilib, bir qator yo'nalishlarda raqamlashtirish, resurslarni qayta taqsimlash va avtomatlashtirish choralari ko'rish orqali xarajatlar 15% gacha kamaytirilgan.

Optimallashtirish mexanizmlari faqat tavsiyalar bilan chegaralanib qolmasligi kerak. Ular amalda qo'llaniladigan, monitoring qilinadigan va davriy tahlil orqali takomillashtiriladigan doimiy boshqaruv tizimiga aylanishi zarur.

1-rasm. Operatsion xarajatlarni optimallashtirish bo'yicha asosiy boshqaruv mexanizmlari

Manba: Muallif tomonidan tuzildi.

Quyidagi rasmda keltirilgan "Operatsion xarajatlarni optimallashtirish bo'yicha asosiy boshqaruv mexanizmlari" banklarda xarajatlar boshqaruvini takomillashtirishda muhim strategik yo'nalishlarni ifodalaydi. Bu elementlar xarajatlarning shaffofligini ta'minlash, ortiqcha xarajatlarni aniqlash va ularni qisqartirishga doir qarorlar qabul qilish jarayonida markaziy ahamiyat kasb etadi. Jumladan, elektron xarajat monitoringi tizimi – real vaqt rejimida har bir xarajat turini kuzatish, analiz qilish va avtomatik signal berish funksiyasi orqali nazorat samaradorligini oshiradi.

Keyingi bosqichda, xarajatlar standartlari va limitlar asosida byudjetlash jarayoni xarajatlarni me'yoriy chegaralar doirasida olib borishga yordam beradi. Bu yondashuv xarajatlarning bexosdan oshib ketishini oldini oladi va moliyaviy intizomni kuchaytiradi. Shu bilan birga, KPI tizimi orqali samaradorlik ko'rsatkichlarini joriy etish har bir xarajat turi bo'yicha

mahsuldorlik darajasini baholash imkonini yaratadi. KPI orqali qaysi xarajat qanday natija berganini o'lchash va tahlil qilish mumkin bo'ladi, bu esa xarajatlar boshqaruvini natijadorlik asosida olib borishga zamin yaratadi.

Yana bir muhim jihat — bu ichki audit bo'limining mustaqilligi va reyting tizimi asosida filiallar kesimida tahlil qilish imkoniyatidir. Mustaqil audit bo'limi xarajatlar bo'yicha obyektiv xulosa va tavsiyalarni ishlab chiqadi, reyting tizimi esa qaysi bo'lim yoki filial xarajat resurslaridan samaraliroq foydalanayotganini aniqlab beradi. Bu esa bank tizimida sog'lom ichki raqobatni shakllantirib, xarajatlar ustidan boshqaruvni markazlashgan holda takomillashtirish imkonini beradi. Shu tarzda, rasmda keltirilgan har bir mexanizm operatsion xarajatlarni samarali nazorat qilish va optimallashtirishda o'zaro uyg'un tizim sifatida ishlaydi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, operatsion xarajatlar bank faoliyatining eng muhim va sezgir tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, ularni tahlil qilish va audit orqali nazorat qilish bankning moliyaviy barqarorligi va rentabelligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Operatsion xarajatlarni muntazam ravishda gorizontaal, vertikal va ko'rsatkichlar tahlili asosida tahlil qilish orqali samarali boshqaruv qarorlari qabul qilinishi mumkin. Bank tizimida operatsion xarajatlarni optimallashtirish uchun elektron monitoring, byudjetlash, KPI tizimi, ichki auditning mustaqilligi va reyting baholash tizimi kabi integratsiyalashgan boshqaruv mexanizmlarini joriy qilish dolzarb va zarur strategik yo'nalish sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abduraxmonova G.G. (2021). Tijorat banklarida xarajatlar boshqaruvi va nazorat tizimini takomillashtirish yo'llari. – Toshkent: Iqtisod-Moliya.
2. Toshpulatova D.X. (2023). Bank faoliyatida ichki audit va moliyaviy monitoring mexanizmlari. – “Bank ishi” ilmiy jurnali, №1.
3. Qurbonov U.Q. (2019). Audit asoslari: nazariya va amaliyot. – Samarqand: SamISI nashriyoti.
4. Хафизова М.Р. (2020). Аудит операционных расходов в коммерческих банках: методы и практика. – Москва: Финансы и кредит.
5. Сергеев И.В. (2018). Управление затратами на предприятии: теория и анализ. – Санкт-Петербург: Питер.
6. Долматова Н.Ю. (2022). Внутренний контроль и бюджетирование расходов в финансовых организациях. – “Бухгалтерский учет”, №4.
7. Zhang Wei. (2021). Cost Optimization Strategies in Chinese Commercial Banks. – China Banking Review, Vol. 39(2), pp. 101–118.
8. Singh R. (2020). Internal Audit as a Tool for Operational Efficiency in Indian Banks. – International Journal of Accounting and Finance, Vol. 12(3).
9. Kim H.J. (2019). Operational Cost Analysis and Control in South Korean Financial Institutions. – Seoul Economic Review, Vol. 27.
10. Müller K. (2017). Audit and Cost Efficiency in European Banking Sector. – Journal of European Financial Management, Vol. 23(1).
11. Laurent B. (2022). Modern Budgeting Tools for Operational Control in French Banks. – Paris School of Economics Working Paper Series, No. 84.

12. Hodge F. D. (2021). Auditing and Assurance Services: Improving Cost Controls. – New York: Pearson.
13. Kaplan R. S. & Anderson S. R. (2019). Time-Driven Activity-Based Costing: A Tool for Strategic Audit. – Harvard Business Review.